

УДК 159.98-057.36

І.О. ШИНКАРЕНКО

Національний університет внутрішніх справ

ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБИСТІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ, ЩО ВПЛИВАЮТЬ НА ПРОФЕСІЙНУ СПРЯМОВАНІСТЬ ТА НА ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОГО СПІЛКУВАННЯ ПРАЦІВНИКІВ ОВС

Анотація дослідженні соціально-перцептивні регуляції професійного спілкування працівників міліції та курсантів ВНЗ МВС України.

Професійне спілкування ми розуміємо як встановлення й розвиток професійних контактів між людьми, зумовлених їхньою потребою в спільній діяльності [1, с.206-249]. Воно містить у собі такі аспекти:

- обмін інформацією між суб'єктами професійної діяльності; співпрацівниками в групах та організаціях; колективами; працівником ОВС та особою, яка проходить у справі, що розглядається; оперативним працівником ОВС та громадянином, який має необхідну інформацію; у процесі юридичного консультування та ін.;
- вироблення спільної стратегії спілкування;
- сприйняття й розуміння людьми один одного в процесі спілкування.

Професійне спілкування працівника ОВС у переважній більшості випадків - це не проста розмова з іншою людиною, вона спрямована на вирішення певних професійних завдань, часто відбувається в обстановці напруженості, конфліктності і протидіяльності. Процес спілкування має багатоаспектний характер, у ньому прийнято виділяти кілька основних функцій: *інформативну, інтерактивну і перцептивну*.

Проблемами соціальної перцепції останніми роками займалися В.І. Худякова, Н.В. Чепелева, Ю.М. Швалб, Т.С. Яценко та ін. Досліджували проблеми професійного спілкування працівників правоохоронних органів І.В. Дубова, Г.В. Данченко, Г.В. Попова. Однак комплексного дослідження проблем впливу особистісних орієнтацій на професійне спілкування проведено не було.

Тому завданням нашого дослідження є вивчення соціально-перцептивної регуляції професійного спілкування працівників міліції та курсантів ВНЗ МВС України. Найбільш доступний і широко застосований засіб одержання інформації про індивідуально-психологічні особливості особистості людини, що становить професійний інтерес для працівника ОВС, це спостереження за нею - зі сторони, при розмові, професійному спілкуванні.

Процес спілкування обов'язково включає формування суб'єктом спілкування образу іншої людини - партнера по спілкуванню. При цьому відбувається сприйняття не тільки зовнішніх фізичних особливостей, але й відображення його психологічних рис і станів. Одним із найважливіших критеріїв сприйняття людьми один одного є оцінка їх з позиції загальноприйнятої моралі та норм правослухняної поведінки.

Прагнучи пізнати іншу людину, суб'єкт спілкування складає своєрідний «психологічний портрет», що відбиває думки, наміри, емоційні стани іншого, а так само ті відносини, що пов'язують їх як партнерів. У цей складний процес завжди включаються індивідуально-психологічні вла-

стивості особистості самого суб'єкта спілкування: його минулий досвід, установки, мотивацію, особливості особистісної орієнтації тощо.

У зв'язку з цим, образ, що формується, піддається певній селекції, тобто, особистісні особливості партнерів по спілкуванню визначають їх сприйняття один одного. Так, якщо працівник ОВС має високий і стабільний рівень професійної деформації, завищену самооцінку, що виявляється в негативних установках відносно оточуючих, окремих груп, громадян, проти яких скоєні правопорушення або злочини, він визнає свої агресивні дії як необхідні - часто сприймає людину не об'єктивно, з обвинувальним ухилом, байдуже, бачить у ній не властиві цій людині риси, розцінює її емоційні стани як загрози.

Дослідження виконувалися в межах плану наукових досліджень Національного університету внутрішніх справ, Юридичної академії Міністерства внутрішніх справ (п.5.58), відповідно до "Програми розвитку системи відомчої освіти та вузівської науки на період 2001-2005 рр." (наказ МВС України № 356 від 11.05.2001 р.), "Програми реформування освітньої діяльності" (наказ № 1213 від 20.10.2003 р.), "Пріоритетних напрямів наукових та дисертаційних досліджень, які потребують першочергового розроблення і впровадження в практичну діяльність органів внутрішніх справ, на період 2004-2009 років" (наказ № 755 від 05.07.2004 р.).

У якості випробуваних у нашому дослідженні були: курсанти I курсу факультету кримінальної міліції (50 чоловік), курсанти IV курсу факультету кримінальної міліції (75 чоловік) Національного університету внутрішніх справ, оперативні працівники (75 чоловік). Для дослідження особистісних орієнтацій, що впливають на професійну спрямованість та на особливості професійного спілкування, використовувалася методика "Опитувальник особистісної орієнтації" (Е. Шостром, модифікований А. Рукавишниковим) [2]. При дослідженні курсантів I курсу факультету кримінальної міліції Національного університету внутрішніх справ були отримані такі результати:

1. За шкалою "Самоактуалізація" (Ті/Тс) діагностовано високий рівень самоактуалізації в 45,8 % випробуваних, що свідчить про дружелюбність, відкритість особистості досвіду, що набувається, оптимізм. 54,2 % мали низькі показники, які свідчили про те, що в них слабо розвинута рефлексія, тобто вони погано аналізують власний досвід, уникають зустрічі з "самим собою".

2. За шкалою "Відношення опори" (О/І) високі показники одержали 18,7 % випробуваних, що говорить про те, що ці випробувані спираються у своєму житті на самого себе (внутрішня спрямованість перевищує зовнішню), що

підтверджується меншою кількістю особистостей, які самоактуалізуються (45,8 % до 54,2 %), а в 81,3 % випадків внутрішня спрямованість дорівнює за силою зовнішній (тобто випробувані спираються у своєму житті як на самого себе, так і на інших). Зовнішньо спрямовані особистості залежать від думки інших людей, часто керуючим почуттям у них стає острах несхвалення або нав'язливе прагнення подобатися оточуючим. Особистість, що самоактуалізується, підтримує тонку рівновагу між залежністю і незалежністю від оточення. Така людина вільна від соціального тиску та чужих очікувань, і є чутливою до схвалення і доброї волі інших людей.

3. За шкалою "Цінність самоактуалізації" (SAV) високі бали одержали 36,3 % випробуваних, що свідчить про усвідомлене прийняття випробуваними цінностей самоактуалізації, а 65,7 % ще недостатньо відкриті для життєвого й професійного досвіду.

4. За шкалою "Екзистенціальність" (Ex) за високими балами зареєстровано 30,1 % випробуваних, що свідчить про наявність у них більш гнучкої та менш догматичної поведінки, а в 69,1 % досліджуваних вона більш догматична і менш гнучка.

5. За шкалою "Реактивна чутливість" (Fr) високі бали отримали 27,9 % курсантів, що свідчить про їхню чуйність до почуттів і потреб інших людей. Низькі бали одержали 72,1 % курсантів, що свідчить протилежну тенденцію.

6. "Спонтанність" (S). За цією шкалою високі бали у 64,3 % випробуваних, що свідчить про високу спонтанність вираження почуттів. Низькі бали у 35,7 % випробуваних, що говорить про їхній контроль за своїми щирими почуттями в поведінці.

7. "Самоповага" (Sr). Високі бали отримано в 54,7 % випробуваних, тобто велика частина випробуваних вважає себе гідними любові й поваги незалежно від результатів своєї діяльності. Низькі бали одержала менша частина випробуваних (45,3 %), які так не вважають.

8. "Сприйняття себе" (Sa). За цією шкалою вимірюється рівень сприйняття себе і своїх вад. Високий бал спостерігався у 56,8 % випробуваних, що означало повніше сприйняття себе і своїх слабостей. Низький бал - глобальне невдоволення собою - у 43,2 % випробуваних.

9. "Природа людини" (Nc). Високий бал (38,9 %) свідчив про схильність випробуваних розглядати людей як добрих за своєю вдачею. Чим вище бал, тим сильніше виражена здатність цілісно сприймати споконвічні протиріччя людської природи: добро і зло, мужність і жіночість, егоїстичність і безкорисливість, духовне і плотське та ін. Низький бал свідчить про слабку виразність такої здатності (61,1 %).

10. "Цілісність" (Su). Високий бал спостерігався у 35,6 % випробуваних, що говорило про їхню високу здатність за очевидними протиріччями життя встановлювати їхній значущий зв'язок. Низький бал у 64,4 % таких можливостей не виявляє.

11. За шкалою "Прийняття агресії" (A) високий бал відзначений у 55,4 % випробуваних, що свідчить про сприйняття ними гніву та агресії як природних людських проявів, а низький бал спостерігався в 44,6 % курсантів, що показувало заперечення в собі таких проявів та існування тенденції до придушення й уникнення їх вираження.

12. "Здатність до неформальних контактів" (C). За даною шкалою високі показники відзначені в 62,1 % курсантів, тобто в них виявлялося прагнення до розвитку гли-

боких, неформальних взаємин з іншими людьми. Низький бал показали 37,9 % випробуваних, що означало наявність труднощів встановлення теплих міжособистісних відносин, високих вимог до інших людей.

При дослідженні курсантів IV курсу факультету кримінальної міліції отримано високі показники за шкалою "Самоактуалізація" (Ti/Tc) - 73,1 %, що свідчить про підвищення рівня зрілості, більшої самодостатності, здібності розвивати свій стиль життя. Це підтверджується посиленням фактора за шкалою "Відношення опори" (O/I) - 81,6 %, оскільки людина стає більш самостійною, та за шкалою "Цінність самоактуалізації" (SAV) - 61,7 %. За шкалою "Екзистенціальність" (Ex) високі бали отримано в 62,6 % випробуваних, що говорить про більш високий рівень саморегуляції поведінки. Високі бали за шкалою "Реактивна чутливість" (Fr) отримано в 41,2 % курсантів IV курсу. Отже, для більшої кількості курсантів характерна менша чуйність до почуттів і потреб інших людей.

Можна відзначити наявність низьких результатів за шкалою "Спонтанність" (S) - 39,1 %, що говорить про стриманість у курсантів IV курсу у вираженні власних почуттів. Показники за шкалою "Самоповага" (Sr) - 78,2 % що свідчить про те, що у більшості курсантів сформувалося почуття власної гідності, що підтверджується показниками шкали "Сприйняття себе" (Sa) - 76,3 %, тобто курсанти сприймають себе такими, якими вони є, зі своїми вадами, достоїнствами і слабостями. За шкалою "Природа людини" (Nc) менша кількість курсантів 28,1 % розглядають людей як добрих за своєю вдачею. За шкалою "Цілісність" (Su) половина випробуваних (53,7 %) спроможні давати об'єктивну цілісну оцінку життя. За шкалою "Сприйняття агресії" (A) більшість курсантів (74,5 %) сприймають її як природний людський прояв. Більше половини випробуваних цієї групи (68,9 %) вважають, що вони краще розвивають глибокі неформальні взаємини з іншими людьми - шкала "Здатність до неформальних контактів" (C).

Аналіз отриманих результатів при дослідженні оперативних працівників (стаж роботи від 5 до 10 років) показав, що за шкалою "Самоактуалізація" (Ti/Tc) велика частина групи (86,7 %) вважають, що вони реалізували себе в житті, тобто самоактуалізувалися. Це підтверджується посиленням фактора за шкалою "Відношення опори" (O/I) - 90,9 %, тобто переважна більшість оперативних працівників спираються в житті і діяльності на свої власні сили, а зовнішній вплив приймається залежно від ієрархічних взаємовідносин та авторитетності цих впливів. За шкалою "Цінність самоактуалізації" (SAV) приблизно менша частина групи (44,5 %) приймає цінності самоактуалізації, що, принаймні, пов'язано з реорганізаційними заходами в системі МВС України. За шкалою "Екзистенціальність" (Ex) високі бали отримано в 81,3 % випробуваних, що говорить про професійну і життєву гнучкість, які виявляються в їхній поведінці. За шкалою «Реактивна чутливість» (Fr) і «Спонтанність» (S) - відповідно 35,4 % і 28,5 %, тобто менша кількість випробуваних показали високі бали, що свідчить про меншу чуйність до почуттів і потреб інших людей та стриманості в прояві щирих почуттів у поведінці. Ми пов'язуємо ці результати з можливим деформуючим впливом професійної діяльності. За шкалою "Самоповага" (Sr) велика частина випробуваних (62,6%) вважають себе гідними любові і поваги, незалежно від результатів, які вони демонструють, що підтверджують інші отримані дані. За шкалою "Сприйняття себе"

(Sa) переважна більшість членів групи (88,9 %) показали високі бали, що свідчить про більш повне сприйняття себе і своїх слабостей, що не суперечить отриманим даним. Випробувані сприймають себе такими, якими вони є, з вадами, достоїнствами і слабостями. За шкалою "Природа людини" (Nc) тільки 19,2 % випробуваних показали високі бали, що говорить про те, що вони бачать в інших людей тільки негативні риси, тобто може свідчити про прояви професійної деформації. За шкалами "Цілісність" (Su), "Сприйняття агресії" (A) і "Здатність до неформальних контактів" (C) велика частина групи, відповідно 75,8, 85,3 і 75,4 %, показали високі бали, що говорить про високу здатність установлювати взаємозв'язок між різноманітними та суперечливими елементами життєвих ситуацій, тобто високу здатність адекватно вирішувати різноманітні життєві й професійні завдання. Вони сприймають гнів та агресію як природні людські прояви і добре розвивають неформальні стосунки з іншими людьми.

При аналізі статистичної вірогідності розходжень за методикою Фішера були отримані значущі розходження кількісних показників між досліджуваними групами курсантів 1 і 4 курсів факультету кримінальної міліції за шкалами "Самоактуалізація", "Відношення опори", "Цінність самоактуалізації", "Екзистенціальність", "Спонтанність вираження почуттів", "Самоповага", "Сприйняття себе", "Цілісність", "Сприйняття агресії" ($p \leq 0,05; 0,01$). Це говорить про те, що курсанти 4 курсу стали більш зрілими та самостійними у соціальному плані. На наш погляд, специфіка навчально-професійної підготовки у вищому навчальному закладі системи МВС забезпечила відчутне зниження спонтанності вираження своїх почуттів і підвищення здібності сприймати гнів та агресію як природні людські прояви. Незначними були розходження за шкалами "Реактивна чутливість" та "Природа людини". Це означає, що при низьких показниках здатності налагодження доброзичливих взаємин з оточуючими людьми також відзначається тенденція до налагодження неформальних відносин за відсутності вірогідності розходжень між цими групами випробуваних.

При порівнянні кількісних показників, отриманих серед курсантів 1 курсу факультету кримінальної міліції й оперативними працівниками, відчутні розходження на рівні $p \leq 0,05; 0,01$ спостерігалися за шкалами "Самоактуалізація", "Відношення опори", "Екзистенціальність", "Спонтанність вираження почуттів", "Сприйняття себе", "Природа людини", "Цілісність", "Сприйняття гніву й агресії". Незначні розходження відмічені за шкалами "Реактивна чутливість", "Природа людини", "Здатність до неформальних контактів". Більш високі показники виявила більшість оперативних працівників.

Між групами курсантів 4 курсу факультету кримінальної міліції й оперативних працівників достовірні розходження отримані за всіма шкалами, окрім шкал "Реактивна чутливість", "Спонтанність", "Природа людини", "Здатність до неформальних контактів".

При аналізі вірогідності розходжень кількісних показників шкал за методикою "Опитувальник особистісної орієнтації" за допомогою методу кутового перетворення Фішера за шкалою "Самоактуалізація" і "Відношення опори" між усіма групами випробуваних отримано достовірні розходження, що говорить про значення навчально-професійної підготовки і професійного досвіду для активної діяльності й оптимістичного погляду на все, що відбувається з людиною. Тобто, у своїй діяльності такі люди

спираються на самих себе. Чим більше професійний досвід, тим вище показники шкал "Самоактуалізація" і "Відношення опори".

При подальшому аналізі отриманих результатів ми звернули особливу увагу на найбільш значущі, на наш погляд, шкали:

1. "Екзистенціальність". Вибір її був обумовлений великим значенням гнучких стратегій у професійному спілкуванні.

2. "Реактивна чутливість". Для професійного спілкування є значущою наявність чуйності до потреб і почуттів інших людей.

3. "Природа людини". Граничні показники за цією шкалою можуть спотворювати уявлення про іншу людину, у вигляді "рожевих окулярів" або бачення людей у "чорному кольорі".

4. "Цілісність". Високі показники за цією шкалою забезпечують велику глибину в пізнанні інших людей.

5. Показники за шкалою "Сприйняття агресії" показують розумне ставлення до природного прояву людських емоцій та деяких форм агресії.

6. Високі результати за шкалою "Здатність до неформальних відносин" визначають можливості професіонала досягати під час бесід і допитів високого рівня конфіденційності.

За шкалою "Екзистенціальність" виявлено вірогідно значні розходження ($p \leq 0,05; p \leq 0,01$) практично в усіх досліджуваних групах. У курсантів першого курсу факультету кримінальної міліції отримано найнижчі показники порівняно з іншими групами, що свідчить про тенденцію до догматичної поведінки. При аналізі результатів за шкалою "Реактивна чутливість" достовірні розходження отримані у таких порівнюваних парах: курсанти 1 курсу факультету кримінальної міліції - курсанти 4 курсу факультету кримінальної міліції; курсанти 1 курсу факультету кримінальної міліції - оперативні працівники. Серед цих груп найбільший рівень показників за цією шкалою був досягнутий серед оперативних працівників, курсантів 4 курсу факультету кримінальної міліції. А більш низькі показники серед оперативних працівників у порівнянні з групою курсантів того ж профілю можна пояснити дією фактору професійної деформації.

За шкалою "Природа людини" достовірні розходження були отримані між групою 1 курсу факультету кримінальної міліції й оперативних працівників, крім таких пар порівняння: курсанти 1 курсу факультету кримінальної міліції - курсанти 4 курсу факультету кримінальної міліції і курсанти 4 курсу факультету кримінальної міліції - оперативні працівники. Найменшу кількість високих балів одержали курсанти 4 курсу факультету кримінальної міліції й оперативні працівники (28,1 і 19,2 %). Це говорить про те, що курсанти готуються, а оперативники реально спілкуються з людьми, які мають спотворену морально-правову свідомість, і одними із чинних психологічних механізмів професійної деформації в цьому випадку є конфлікт, боротьба або узгодження нормативних регуляторів поведінки, суперечливих за своєю суттю (етичних, моральних, з одного боку, та специфічних професійних, службових - з іншого) [1, с.243].

За шкалою "Цілісність" достовірні розходження отримано практично серед усіх досліджуваних груп, що говорить про близькість ліній аналізу значущих зв'язків між подіями життя, що відбуваються. Найбільш результативними були показники серед оперативних працівників

(76,4 %), а найбільш низькі у курсантів I курсу факультету кримінальної міліції, що говорить про більш високий професіоналізм оперативних працівників при аналізі життєвих протиріч і встановленні між ними значущих зв'язків.

Аналіз результатів за шкалою "Сприйняття агресії" показав вірогідність розходжень між усіма досліджуваними групами. Найбільшу кількість високих балів одержала група оперативних працівників (75,8 %), а найменшу – група курсантів I курсу факультету кримінальної міліції (55,4 %). Ці результати свідчать про специфіку професійної діяльності оперативних працівників, що фактично щодня зіштовхуються з такими людськими проявами у своїй професійній діяльності. А курсанти меншою мірою піддані зовнішній агресії і в них менший досвід агресивної взаємодії.

Результати за шкалою "Здатність до неформальних контактів" достовірності розходжень не виявили. Найнижчі показники – у курсантів I курсу факультету кримінальної міліції, що свідчить про невідчуття ними достатньою мірою підготовленими до неформального спілкування.

Як уже нами відзначалося, професійне спілкування є одним із головних видів взаємодії юриста з колегами і людьми, з якими він зустрічається через специфіку служби. Його ефективність визначається розвиненістю комунікативної культури його учасників і, насамперед, самого юриста. Необхідна наявність, по-перше, розвинутих перцептивних здібностей та вмінь, іншими словами, здатність та уміння правильно сприймати оточуючих людей: хоча б у загальному вигляді визначати характер людини, її настрої і внутрішній стан у конкретній ситуації взаємодії і, виходячи з цього, шукати адекватний стиль і тон спілкування в кожному конкретному випадку. По-друге, необхідно, щоб юрист володів умінням спілкуватися в різноманітних ситуаціях, з людьми різного віку і різного ступеня близькості відносин. По-третє, суттєвим є уміння співпрацювати в різноманітних видах діяльності. Наприклад, обговорювати проблеми і координувати зусилля з колегами по роботі, вирішувати питання під час різноманітних нарад, зборів, проводити бесіди з громадянами або з тими особами, що є фігурантами кримінальних справ (потерпілими, свідками, підозрюваними). Безперечно, розвиток названих аспектів комунікативної культури не може відбуватися ізольовано. У сукупності вони передбачають роботу з розвитку особистості юриста в цілому і, зокрема, розвитку в нього ряду психічних якостей: мови, особливостей мислення, специфічних соціальних установок і комунікативних умінь. Йдеться про ті психічні якості, що необхідні для спілкування, що приносить суб'єктивне задоволення від участі в ньому, а також для ефективної реалізації юридичної діяльності.

Проведене нами дослідження дозволило виділити своєрідні психологічні портрети випробуваних усіх трьох груп. Ми відзначали ті значущі показники, що, безсумнівно, впливають на особливості сприйняття інших людей у процесі спілкування. При дослідженні групи курсантів I курсу факультету кримінальної міліції за методикою "Опитувальник особистісної орієнтації" було отримано найнижчі показники, що впливають на професійну спрямованість і на особливості професійного спілкування. У них слабо розвинута рефлексія, тобто вони погано аналізують власні дії і вчинки, намагаються спиратися в своєму житті на інших людей, залежать від їхньої думки, вони мало відкриті для набуття життєвого і професійного досвіду. У своїй поведінці вони догматичні, у них низький рівень чуйності до почуттів і потреб інших людей. Відзначається висока спонтанність вираження почуттів, що характеризує їхню імпульсивність у поведінці і спілкуванні з оточуючими людьми на тлі заниженої оцінки оточуючих людей, що не дозволяє адекватно їх сприймати. І в той же час у них виявлялося прагнення до розвитку неформальних взаємин з іншими людьми.

Курсанти 4 курсу факультету кримінальної міліції за методикою "Опитувальник особистісної орієнтації" показали такі особливості: відносно високий рівень саморегуляції поведінки, стриманість у вираженні власних почуттів, сформованість почуття власної гідності, негативне сприйняття оточуючих, прагнення до розвитку неформальних взаємин.

При дослідженні особистісних особливостей у групі оперативних працівників отримано такі результати: вони вважають, що реалізували вже себе як особистість у своєму житті і діяльності, тобто самоактуалізувалися. Вони прагнуть спиратися на свої власні сили в особистому житті та професійній діяльності, а вплив ззовні приймають залежно від рівня авторитетності цього впливу. Дані випробувані особи виявляють у своїй поведінці професійну і життєву гнучкість. Можливий деформуючий вплив професійної діяльності виявляється в низькому рівні чуйності до почуттів і потреб людей та в неадекватному заниженому оцінюванні людей, не пов'язаних з їхньою професійною діяльністю.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бандурка А.М., Бочарова С.П., Землянская Е.В. Юридическая психология. -Х.: Изд-во Нац. ун-та внутр. дел, 2001.
2. Опросник личностной ориентации (ЛиО). Практическое руководство. -М.: Генезис, 2002. -96 с.

Надійшла до редколегії 29.04.2005

ШИНКАРЕНКО И.А. ИССЛЕДОВАНИЕ ЛИЧНОСТНЫХ ОРИЕНТАЦИЙ, ВОЗДЕЙСТВУЮЩИХ НА ПРОФЕССИОНАЛЬНУЮ НАПРАВЛЕННОСТЬ И НА ОСОБЕННОСТИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБЩЕНИЯ РАБОТНИКОВ ОВД

Исследованы социально-перцептивные регуляции профессионального общения работников милиции на курсантов ВУЗов МВД Украины.

SHINKARENKO I.A. RESEARCH OF THE PERSONAL ORIENTATIONS INFLUENCING THE PROFESSIONAL ORIENTATION AND ON FEATURE OF PROFESSIONAL DIALOGUE OF ORGANS INTERNAL AFFAIRS EMPLOYEES

Social-perceptual regulations of professional dialogue of workers of militia on cadets of high schools of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine are investigated.